

*Андрій ПАЛЮХ,
прокурор Шевченківського району міста Львова,
старший радник юстиції*

ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СТАРШОГО СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНОЇ ГРУПИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОСОБЛИВО СКЛАДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Ключові слова: внутрішнє переконання; вільна оцінка доказів; слідчо-оперативна група.

Одним із актуальних наукових напрямів теорії і практики кримінального процесу є поглиблена розробка проблем внутрішнього переконання слідчого та членів слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), його ролі у прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового слідства.

Окремі аспекти проблеми внутрішнього переконання досліджувались у юридичній літературі протягом тривалого часу. Деякі її моменти розглядались ще у працях таких відомих юристів XIX століття, як О.Ф. Коні, І.Я. Фойницький та інших. Значна увага питанням формування внутрішнього переконання суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, його значенню при оцінці доказів і прийнятті процесуальних рішень приділялась у працях знаних фахівців у галузі кримінально-процесуального права України Ю.М. Грошового, А.І. Дубинського, М.М. Михеєнка. Дана проблема досліджувалась у контексті розслідування кримінальної справи слідчим одноособово. Щодо особливостей формування внутрішнього переконання слідчого як старшого СОГ, то такі дослідження практично не проводились або були поодинокими і не відображали усіх спірних питань.

Внутрішнє переконання у юридичній літературі розглядається в різних аспектах: як метод, спосіб чи принцип оцінки доказів або як її результат; деякі автори розглядають внутрішнє переконання як єдність усіх чи кількох перелічених ознак.

Аналізуючи поняття «внутрішнє переконання» як елемент процесуального інституту

оцінки доказів, можна дійти висновку, що воно тісно пов'язане з поняттям «вільна оцінка доказів». Вільна оцінка доказів спочатку виникла в межах становлення змагального процесу під час судової реформи 1864 року у суді присяжних і означала невідзвітність присяжних у питаннях висновків про доведеність або не доведеність фактів, звільняючи тим самим їх від обґрунтування рішення. Проте в Статуті кримінального судочинства 1864 року таке широке розуміння цього принципу не було відображено. У ньому зазначалося, що докази оцінюються «за внутрішнім переконанням суддів, яке засноване на сукупності обставин, виявлених при провадженні слідства і суду».

У літературі також вживається поняття «оцінка доказів за внутрішнім переконанням». Окремі дослідники звертають увагу на неприпустимість змішування оцінки за внутрішнім переконанням і вільної оцінки, оскільки останнє полягає нібито «... в незалежності оцінки від конкретних фактичних даних і об'єктивних властивостей явищ» [1, 181]. Такий підхід до вільної оцінки доказів прийнятний для раннього змагального процесу за участю суду присяжних і не враховує, що суть вільної оцінки доказів становить внутрішнє переконання; принцип вільної оцінки доказів тотожний принципу оцінки доказів за внутрішнім переконанням, оскільки саме можливість оцінити докази вільно, за своїм переконанням, і є критерієм вільної оцінки доказів, відрізняючи її від системи формальних доказів.

Внутрішнє переконання як центр, основа оцінки доказів властиве кримінальному процесу з моменту ухвалення судових статутів 1864 року (статті 119, 776 і 804 Статуту кримінального судочинства). Відповідно, в центрі уваги таких дореволюційних учених-процесуалістів, як С.І. Вікторський, М.В. Духовний, С.В. Познишев, Н.Н. Розін, Д.Г. Тальберг, І.Я. Фойницький стояли питання про те, що ж являє собою внутрішнє переконання і яким є його місце та роль у кримінально-процесуальному доказуванні. Питання це однозначно не вирішено й донині.

У науковій літературі (П.С. Пороховщikov, В.Ф. Бохан, Ю.М. Грошевий) вказувалося на неспроможність та надмірність терміна «внутрішнє переконання» [2, 46; 3, 19–20], проте він семантично й процесуально значущий саме в єдності двох слів, що його складають: «внутрішнє» і «переконання». Завдяки цьому даний термін підкреслює неприпустимість визначення формальних переваг і наперед встановленої сили доказів. Як слушно зазначав М.С. Строгович, внутрішнє переконання – це «... відмова від «зовнішнього переконання» суддів, що характеризує систему формальних доказів» [4, 185].

У загальноповживаному значенні під *переконанням* розуміють: 1. Дію за значенням *переконати, переконувати*. 2. Тверду впевненість, певність у чому-небудь; віру у щось. 3. Тверду, міцно усталену думку про що-небудь, погляд на щось [5, 913]. Слово «переконувати» означає: «1. Доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити у щось, погодитися з ким-, чим-небудь» [5, 913]. Тому внутрішнє переконання традиційно розглядається, по-перше, як пізнавальна розумова, психічна діяльність суб'єктів оцінки доказів і, по-друге, результат такої оцінки [6, 139].

Особливий інтерес викликає питання про предмет внутрішнього переконання. Часто до нього відносять відшукувані факти. Так, посилаючись на статті 119 і 766 Статуту кримінального судочинства Російської імперії, І.Я. Фойницький указував, що внутрішнє переконання повинно бути засноване на розгляді і обговоренні всіх обставин, що є у справі [7, 189–192]. Надалі цей підхід

було сприйнято радянською наукою, втілено в законі і згодом успадковано українським законодавством.

Відповідно до ст. 67 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді усіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Тобто КПК України закликає суб'єктів кримінально-процесуального доказування оцінювати докази, опираючись на внутрішнє переконання, засноване на досліджених обставинах.

Отже, проаналізуємо визначення оцінки доказів за внутрішнім переконанням. Оцінці за внутрішнім переконанням підлягають не обставини, оскільки вони, як фрагменти об'єктивної дійсності, не мають ознак допустимості, достатності, не оцінюються з позицій достовірності, а відображуються у свідомості або на матеріальних носіях, тобто доказах. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням – це насамперед встановлення відносності, допустимості, достовірності доказів, їх значення для справи і з'ясування того, чи можна сукупність цих доказів покласти в основу висновків у справі. І при цій оцінці докази повинні зіставлятися не просто з обставинами справи, оскільки обставини можуть бути відомі з непроцесуальних джерел, а з обставинами, що належним чином встановлені й відображені у матеріалах справи, тобто з доказами.

Разом із тим необхідно враховувати, що при оцінці доказів як відображенні тієї або іншої обставини як відносної, допустимої, достовірної і достатної, внутрішнє переконання відображає і впевненість у доведеності обставини. Таким чином, внутрішнє переконання в кримінальному процесі виявляється на двох рівнях рефлексії: оперуючи з відображеними у свідомості оцінюючого суб'єкта доказами, можна дійти висновку про наявність або відсутність у них передбачених законом властивостей і, як наслідок, оцінити доведеність обставин як відображених в доказах фрагментів об'єктивної дійсності.

Внутрішнє переконання формується за відсутності усталених правових критеріїв:

закон, на відміну від системи формальних доказів, не дає чітких орієнтирів, які докази відносні, а які ні; що вважати більш достовірним, а що – менш. Це проте не означає, що внутрішнє переконання як психічна діяльність не підвладна праву. Вже сам факт закріплення в КПК України принципу вільної оцінки доказів (ст. 67) спростовує таке твердження. Законодавче регулювання внутрішнього переконання служить перепорою для його переродження в беззаконня.

Внутрішнє переконання, таким чином, не слід трактувати як несвідоме та довільне, оскільки при його формуванні й вираженні орган дізнання, слідчий, прокурор і суд повинні керуватися законом. Закон визначає основу формування внутрішнього переконання: коло обставин, що підлягають оцінці при провадженні у кримінальній справі (ст. 64 КПК України). Закон указує, за допомогою яких саме засобів встановлюються обставини, що входять у предмет доказування (ч. 2 ст. 65 КПК України); закріплює і робить обов'язковими правила оцінки доказів; встановлює обмеження у формуванні внутрішнього переконання (презумпція невинності та деякі інші принципи кримінального судочинства); вводить спеціальні гарантії свободи і незалежності внутрішнього переконання суб'єктів, які оцінюють докази (незалежність суддів, наділення слідчого процесуальною самостійністю, право прокурора відмовитися від обвинувачення і т.д.). Нарешті, закон встановлює обов'язкові реквізити процесуальних документів, у яких відображається внутрішнє переконання як результат оцінки, зобов'язує зазначати в них конкретні підстави, виходячи з яких ті або інші докази, джерело або спосіб отримання й використання їх прийняті або знехтувані.

Вираження внутрішнього переконання, всупереч вказаним нормативним розпорядженням, тягне за собою прийняття незаконного рішення у кримінальній справі, що є недопустимим.

Те, що внутрішнє переконання підлягає правовому регулюванню, не означає проте його жорсткої правової регламентації (за винятком вираження внутрішнього переконання як результату оцінки в рішенні). Не слід змішувати, як це робить Ю.М. Грошевий

[3, 10], оцінку доказів за внутрішнім переконанням у процесі доказування фактичних обставин справи і оціночну діяльність правозастосовця при встановленні юридичного значення виявлених фактів. У останньому випадку слідчий, орган дізнання, прокурор і суд на підставі сформованого внутрішнього переконання з приводу встановлених обставин «підбирають» в законі відповідне положення, що якнайповніше охоплює всі елементи складу злочину. Така «кримінально-правова оцінка» – кваліфікація – здійснюється не за внутрішнім переконанням оцінюючого суб'єкта, оскільки кримінальний закон практично не залишає для нього простору, чітко визначаючи початковий етап оцінки та її результат, указуючи, які саме відомості необхідно оцінити й пропонує вибрати одну із готових оцінок діяння, що вже містяться в законі.

При дослідженні особливостей формування внутрішнього переконання старшого СОГ під час розслідування особливо складної кримінальної справи необхідно з'ясувати можливості законодавчого визначення такої організаційної форми розслідування кримінальних справ, а також особливості формування внутрішнього переконання у зв'язку із прийняттям важливих рішень, зокрема притягнення як обвинуваченого та складення обвинувального висновку.

Згідно із ст. 119 КПК України, якщо розслідування особливо складної справи доручається декільком слідчим, то про це зазначається в постанові про порушення справи або виноситься окрема постанова. Один із цих слідчих призначається старшим; він приймає справу до свого провадження і безпосередньо керує діями інших слідчих. Постанова про призначення в справі декількох слідчих оголошується обвинуваченому. Як бачимо, зі змісту цієї норми можна зробити висновок тільки про можливість створення групи слідчих (слідчої бригади) для розслідування особливо складних кримінальних справ. Слід зазначити, що в кримінально-процесуальному законі немає жодної норми щодо процесуального визначення слідчо-оперативних груп.

Слідча практика давно підтвердила життєздатність СОГ як однієї із дієвих органі-

заційних форм розслідування кримінальних справ.

Особливості слідчо-оперативних груп полягають у тому, що їх діяльність нині регламентується відомчими нормативними актами; до їх складу крім слідчих включаються працівники органів дізнання, а інколи інші спеціалісти; в ході діяльності використовуються не тільки процесуальні можливості слідчих – оперативно-розшукові заходи можуть здійснюватись і оперативними працівниками органів дізнання.

На нашу думку, основним критерієм необхідності створення СОГ для розслідування особливо складних кримінальних справ є потреба в оперативному супроводженні з боку працівників органів дізнання, які можуть здійснювати оперативно-розшукові заходи.

Звичайно, для полегшення організаційних питань, пов'язаних зі створення СОГ, необхідно закріпити норму в КПК України. На нашу думку, вона повинна бути наступного змісту:

«Проведення у особливо складних кримінальних справах, де необхідне оперативно-розшукове забезпечення з боку органів дізнання, може бути доручено слідчо-оперативній групі (СОГ), і про це виноситься окрема постанова прокурора.

У постанові про створення слідчо-оперативної групи повинні міститись дані про склад учасників слідчо-оперативної групи та призначено старшого. Старшим СОГ призначається особа із числа слідчих, який має великий практичний досвід слідчої роботи.

Старший слідчо-оперативної групи здійснює керівництво діяльністю СОГ та приймає рішення про прийняття справи до провадження, про притягнення як обвинуваченого, про закінчення кримінальної справи, про закриття кримінальної справи, а також інші рішення, визначені цим Кодексом, та складає обвинувальний висновок.

Старший СОГ вправі брати участь у проведенні слідчих дій іншими слідчими членами СОГ, особисто проводити слідчі дії.

Члени СОГ виконують вказівки старшого СОГ у межах повноважень, які їм надані законом».

Проаналізувавши проблему внутрішнього переконання старшого СОГ та можли-

вість її нормативного закріплення в законі, також необхідно дослідити особливості формування внутрішнього переконання старшого СОГ на підставі даних кримінальної справи, які зібрані іншими членами групи.

Внутрішнє переконання старшого СОГ формується на підставі пізнання обставин справи. Воно може бути як безпосереднім, так і опосередкованим.

Недоступність для безпосереднього сприйняття слідчим чи старшим СОГ події злочину давала змогу деяким авторам стверджувати, що в судовому дослідженні взагалі відсутня можливість сприйняття без опосередкованої ланки між відчуттям і об'єктивною реальністю, тобто можливість безпосереднього чуттєвого сприйняття [8, 3]. Ми вважаємо, що визначені (навіть обмежені) елементи предмета доказування (наприклад, матеріальні сліди і предмет злочинного посягання, знаряддя та засоби вчинення злочину) роблять можливим безпосереднє сприйняття при судовому дослідженні. Твердження, що елементи безпосереднього сприйняття мають місце в ході розслідування слідчим справи про вчинення в минулому злочину, підтримується М.С. Строговичем, В.Я. Дороховим, В.С. Николаєвим та іншими авторами [9, 90].

Наведені положення досить важливі для з'ясування особливостей процесу пізнання в разі бригадного методу розслідування. Як уже зазначалось, слідчий, працюючи самостійно, особисто досліджує всі доступні безпосередньому сприйняттю фактичні обставини злочину. При розслідуванні справи СОГ не всі її члени, в тому числі й старший СОГ, мають таку можливість, оскільки в групі існує визначений розподіл праці, і кожний із учасників СОГ має свою ділянку роботи.

Наприклад, розслідуючи справу про вбивство, слідчий виїжджає на місце події, оглядає труп, виявляє і фіксує сліди, накопичує досить важливі для наступного розслідування факти. Таке безпосереднє сприйняття слідів злочину і обстановки, в якій його було вчинено, недоступне іншим учасникам групи, які потім включаються в розслідування як члени створеної вже після огляду місця події СОГ.

Відсутність безпосереднього сприйняття слідів злочину членами групи необхідно

компенсувати. Ми вважаємо, що всі учасники СОГ, діяльність яких, в кінцевому підсумку, направлена на пізнання злочину, що утворює предмет доказування, повинні бути повно та всебічно поінформовані про результати слідчих дій своїх колег, які безпосереднього сприймали певні факти й обставини, що стосуються розслідуваного злочину.

Повне та всебічне знання всіма членами групи усіх відомих обставин справи – необхідна умова активної й повноцінної їх участі в розслідуванні, тому що відсутність безпосереднього сприйняття певних (особливо – важливих) обставин злочину шкодить побудові версій та їх перевірки. Саме тому повноцінна діяльність СОГ можлива лише за умови добре організованої взаємної інформованості між усіма її членами. Це дасть можливість виключити випадки відмінностей внутрішнього переконання члена групи від внутрішнього переконання старшого СОГ.

Звичайно, інформаційний процес пізнання в даному випадку буде мати опосередкований характер. Він опосередковується ще більше, якщо інформація передається від одного слідчого до іншого чи оперативного працівника, кожний із яких безпосередньо не сприймав змісту інформації, яка містить дані про фактичні обставини, а отримав їх з того чи іншого джерела. У даному випадку має місце нібито подвійне опосередкування: отримання даних з будь-якого джерела (перша опосередкована ланка, якщо не враховувати самого джерела, перший «канал зв'язку» за термінологією теорії інформації [10, 28]) і передача відомостей у вигляді спеціально обробленої інформації іншому члену групи (другий «канал зв'язку», також опосередковуючий сприйняття фактичних даних слідчим, який особисто не проводив відповідні слідчі чи процесуальні дії).

Особливість формування внутрішнього переконання старшого СОГ при оцінці доказів, які зібрані іншими членами слідчо-оперативної групи, полягає в тому, що вона

відбувається опосередковано через сприйняття інформації, наданої особою, яка безпосередньо отримала ці дані.

На підставі викладеного вище вважаємо, що постанову про притягнення як обвинуваченого повинен виносити слідчий – старший СОГ. Під час винесення такої постанови слідчий – старший СОГ повинен дійти внутрішнього переконання про достатність доказів, що вказують на вчинення певною особою злочину. Тобто повинні бути виконані вимоги ст. 131 КПК України.

Аналогічно рішення про оголошення щодо закінчення досудового слідства у кримінальній справі приймається старшим СОГ. Про таке рішення, як і про притягнення як обвинуваченого, слід повідомити усіх членів СОГ.

Що ж стосується обвинувального висновку, то він також повинен складатись старшим СОГ, а інші слідчі мають надавати йому допомогу.

Отже, формування внутрішнього переконання у старшого СОГ здійснюється на підставі аналізу фактичних даних у кримінальній справі, що зібрані не тільки безпосередньо ним, а й представлені іншими членами СОГ. Ці дані повинні бути ретельно досліджені слідчим, оцінені ознаки доказів. Тому внутрішнє переконання відіграє найважливішу роль під час оцінки обставин справи, оскільки дає змогу встановити достатність зібраних доказів для висновку про наявність у об'єктивній дійсності факту. Внутрішнє переконання виконує подвійне завдання: переведення із об'єктивного в суб'єктивне (психологічне ставлення суб'єктів) та із суб'єктивного в об'єктивне (результат пізнання опосередковується внутрішнім переконанням). Усі важливі рішення у кримінальній справі (притягнення як обвинуваченого, закінчення досудового слідства у кримінальній справі, закриття кримінальної справи) та складення обвинувального висновку повинні здійснюватись слідчим – старшим СОГ.

Список використаних джерел:

1. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Фаткуллин Ф.Н. [науч. ред. Я.С. Аврах; 2-е изд., доп.]. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1976. – 206 с.
2. Бохан В.Ф. Формирование убеждений суда / Бохан В.Ф. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1973. – 159 с.
3. Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Грошевой Ю.М. – Х.: Изд-во при Харьковском гос. ун-те издательского объединения «Вища школа», 1975. – 144 с.
4. Строгович М.С. Теория доказательств в уголовном процессе // Строгович М.С. Избранные труды: в 3 т. /ред. кол.: В.М. Савицкий (пред.) и др.; Академия наук СССР. Институт государства и права. – М.: Наука, 1991. – Т. 3. – 299 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [укл. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: учеб. пособ. / Ратинов А.Р. – М.: НИ и РИО, 1967. – 290 с.
7. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницкий И.Я. – СПб, 1996. – Т. 2 / общ. ред., послесловие, примечания и краткие биографические сведения А.В. Смирнова. – 606 с.
8. Гродзинский М.М. Улики в советском уголовном процессе: ученые труды ВИОН / Гродзинский М.М. – М., 1944. – Вып. VII. – 123 с.
9. Строгович М.С. О рациональном и эмоциональном в судебном исследовании / М.С. Строгович // Советское государство и право. – 1959. – № 5. – С. 89–95.
10. Трусов А.И. Судебное доказывание в свете идей кибернетики / А.И. Трусов // Вопросы кибернетики и права. – М., 1967. – С. 20–35.

Андрій ПАЛЮХ

**ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СТАРШОГО
СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНОЇ ГРУПИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ОСОБЛИВО СКЛАДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ**

Резюме

Висвітлюються особливості формування внутрішнього переконання старшого слідчо-оперативної групи під час розслідування особливо складної кримінальної справи. Формування внутрішнього переконання у старшого слідчо-оперативної групи здійснюється на підставі аналізу фактичних даних у кримінальній справі, зібраних не тільки безпосередньо ним, а й наданих іншими її членами.

Андрій ПАЛЮХ

**ФОРМИРОВАНИЕ ВНУТРЕННЕГО УБЕЖДЕНИЯ СТАРШЕГО
СЛЕДСТВЕННО-ОПЕРАТИВНОЙ ГРУППЫ В ХОДЕ РАССЛЕДОВАНИЯ
ОСОБО СЛОЖНОГО УГОЛОВНОГО ДЕЛА**

Резюме

Освещаются особенности формирования внутреннего убеждения старшего следственно-оперативной группы в ходе расследования особо сложного уголовного дела. Формирование внутреннего убеждения у старшего следственно-оперативной группы осуществляется на основании анализа фактических данных по уголовному делу, собранных не только непосредственно им, но и предоставленных другими ее членами.

Андрій ПАЛЮХ

**THE FORMATION OF INTERNAL BELIEF OF THE INVESTIGATORY OPERATIVE GROUP
HEAD DURING THE INVESTIGATION OF PARTICULARLY DIFFICULT CRIMINAL CASE**

Summary

The article is devoted to the special features of the investigatory operative group head internal belief formation during the investigation of particularly difficult criminal case. It is based on the analysis of the criminal case facts which were collected not directly by him but also by other group members.